

Aktuálna reflexia česko-slovenského literárneho kontextu 16. storočia

(Martin Rakovský, *Descriptio Urbis Lunae Boiemicae*, 1558)

ZUZANA KÁKOŠOVÁ (BRATISLAVA)

Na tomto fóre vystupujem už po šiesty raz. Vo svojich príspevkoch sa celý čas usilujem, aby sa nezabudlo na špecifickú situáciu v staršej literatúre, keď naše národné literatúry boli veľmi úzko previazané. Bola to previazanosť prirodzená, spontánna, nikým nenariadená. Snažím sa ju mapovať v oblasti nášho latinského humanizmu 16. storočia a skúmam podobu literárneho života, ktorý mal svoje špecifiká najmä medzi latinskými autormi tohto obdobia. Rovnako ako v ostatnej Európe aj u nás sa literárny život v druhej polovici 16. storočia formoval a diferencoval. Definovateľnú skupinu literátov tvorili u nás najmä humanistickí autori a najmä medzi nimi sa vytváral druh spolupatričnosti nielen na ideologickej báze, ale aj na báze literárnych stykov. Tieto mali rôznu podobu. Priame kontakty nadväzovali humanisti v básnických krúžkoch alebo družinách, ktoré existovali napríklad v Trenčíne a dnešnej Bratislave. Ďalej vydávali spoločné zborníky poézie (najmä príležitostnej, menovito kondolenčnej), kontaktovali sa navzájom vo svojich dielach (písali si do diel rekomandačné, t. j. odporúčajúce básne, hodnotiace a odporúčajúce úvody alebo oslavné básne) a prejavovali snahu vlastniť diela ostatných autorov vo svojej knižnici.

Vo svojom príspevku sa v nadväznosti na ten minuloročný opäť zameriam na časť tvorby Martina Rakovského, najvýznamnejšieho autora nášho latinského humanizmu. Rakovský študoval v Prahe a istý čas pôsobil v českých mestách Žatec a Louny ako rektor na tamojších školách. Počas pôsobenia v Prahe sa dostal do prostredia jednej z najznámejších humanistických básnických družín sústredenej okolo významnej osobnosti českého humanizmu Jana staršieho Hodějovského z Hodějova. Mojou ambíciou je na základe dostupných literárnych textov pozrieť sa na Rakovského tvorbu z obdobia pôsobenia v Čechách, do akej miery ovplyvnilo účinkovanie

v básnickom krúžku spôsob jeho písania a či si ho podržali aj v neskoršej tvorbe.

Jan starší z Hodějova bol významný svojou kultúrnou činnosťou a osobnostne predstavoval typického humanistu, vzdelaného, sčítaného, so širokými vedeckými záujmami. Na rozdiel od mladšej generácie (aj svojich chránencov ako bol Matúš Collinus) nadväzoval na taliansky humanizmus a nemecké predreformačné prúdy.¹ Bol to pravdepodobne najvýznamnejší alebo aspoň jeden z najvýznamnejších podporovateľov spisovateľov 16. storočia. Je známe, že podnietil Václava Hájka z Libočan, aby napísal veľmi populárnu *Českú kroniku* (mimochodom v úvode svojej básne o Lounoch z nej čerpal aj Martin Rakovský). S jeho menom sa spája činnosť pravdepodobne najznámejšej humanistickej literárnej skupiny (tradične sa označuje ako literárny krúžok alebo družina), ku ktorej patrili známi českí humanisti (Martin Kuthen, Mikuláš Konáč z Hodiškova, Matúš Collinus i „náš“ Martin Rakovský), ale aj pomerne veľký počet menej známych latinských spisovateľov.² Aj keď podporoval mladých básnikov v ich tvorbe, sám básne možno písal, ale nezachovali sa. Jeho podpora však mala aj tienistú stránku: „*Ve snaze přivést latinské básnictví v Čechách k rozkvětu, jaký prožívalo v dobách Bohuslava Hasištejnského... Na veršované skladby kladl vědecká měřítka, dával svým klientům předlohy přeplněné fakty, požadoval od nich zveršování právních nebo historických dokladů.*“³ Napriek všetkým problematickým dielam, ktoré pod takýmto jeho vplyvom vznikli, význam jeho básnickej družiny oceňujú českí i slovenskí historici humanizmu. Literárne dielka si Hodějovský zapisoval do zvláštnych „*kopiárů*“⁴ a v 50. rokoch 16. storočia sa ich rozhodol vydať knižne. Výsledkom sú štyri zväzky tzv. *Farragines*, ktoré vyšli v rokoch 1561-1562 a prispelo do nich 61 autorov. Medzi nimi je aj Martin Rakovský a jeho brat Matej Rakovský. Počas pobytu v Čechách napísal Martin Rakovský pomerne veľa básní, ktoré sú sústredené do zbierky *Elegiae et epigrammata* (vytlačená v Prahe 1556), rozsiahlu básnickú skladbu *Descriptio urbis Lunae Boiemicae* (vytlačená 1558) a niekoľko básní oslavného a príležitostného charakteru (oslavná báseň na príchod cisára Ferdinanda I. do Prahy, 1558 a niekoľko básní, ktoré boli zaradené do jednotlivých dielov *Farragines*, 1561-1562). Jeho brat Matej, ktorý patrili tiež do Hodějovského básnického krúžku, sa venoval najmä učiteľskému povolaniu, dosiahol titul bakalár i magister, pô-

¹ *Rukověť humanistického básnictví 2*. Praha, Academia 1966, s. 318.

² *Ibidem*, s. 320.

³ *Ibidem*, s. 318.

⁴ *Ibidem*, s. 318.

sobil len v Čechách (bol správcom školy v Kutnej Hore a v Jihlave). Zomrel však pomerne skoro po príchode do Jihlavy na mor roku 1566. Publikoval len niekoľko básničiek v Hodějovského Farraginách (1.-4. diel) a napísal epicédium na Leonarda Stöckela (1560). Plodnejším spisovateľom bol najmladší brat Mikuláš Rakovský, ktorý prišiel do Prahy okolo roku 1560 a študoval u magistra Petra Codicilla u sv. Jindřicha na Novom Meste pražskom, na pražskej akadémii, stal sa bakalárom i magistrom. Pôsobil v Čechách ako učiteľ v Časlavi, správca školy v Kutnej Hore (1565, po bratovi Matejovi). Zvyšok života prežil v Kutnej Hore a tu u neho na návšteve zomrel aj slávny brat Martin (1579).

Hodějovského básnická družina predstavovala rozsiahle voľné spoločenstvo vzdelancov a básnikov, ktorí uznávali autoritu Jana staršieho z Hodějova a podriaďovali sa jej. Len v samotných zbierkach Farragines sa postupne ocitlo 61 mien autorov od jedinej básničky až po rozsiahle básnické a spisovateľské dielo. Menšiu až efemérnu úlohu v tomto spoločenstve zohrala väčšina autorov, len niektorí skutočne vynikli: **Damián Franta**, mal vo Farraginách dve básne; **Paulus Macrobius Heyny** je autorom básnického listu (7 distich), v ktorom sa obrátil na Jana st. Hodějovského (Farragines 3) s prosbou o podporu na štúdiách; **Henricus Achilles** je autorom jedinej skladby vo Farraginách; **Beniamin Albinus** zasa dvoch básní tiež vo Farraginách; **Ioannes Artophidius**, okolo r. 1550 sa zoznámil s Janom st. Hodějovským a začal mu posilať svoje príspevky. Jeden z nich sa zachoval vo Farragines; **Ioannes Altomitheus** (Altomytenus) má jednu báseň vo Farraginách a **Venceslaus Baubinus** len dve básne; **Mattheus Bicenus** s jedným väčším a niekoľkými drobnými básňami; **Henricus Candidus** so štyrmi básňami vo Farraginách; **Gregor Cirkvinus** má jeden básnický list vo Farraginách; **Mattheus Civilius** má dva veršované listy vo Farraginách; **Georgius Logus**, ktorý do dejín humanizmu zasiahol svojou básňou (71 hexametrov) *Sylva seu idyllion II...* (1561). **Andreas (Ondřej) Lucinius** patril k stredným humanistom. Okrem drobných príspevkov do zborníkov humanistickej poézie mal aj samostatné tlače. Okrem spomenutých aj mnohí ďalší s jednou alebo len niekoľkými básňami.⁵

Všetky básne **Petrusa Fuxa (Vulpinusa)**, ktoré poznáme, vznikli ako výsledok jeho korešpondencie s Janom st. Hodějovským, ktorá bola z Fuxovej strany čisto básnická a ukončila ju pravdepodobne až Fuxova smrť. Takto sa dostalo jeho 22 básní aj do Farragines; **Georgius Handschius** bol v Prahe žiakom Jana Schentygara, stal sa pomocníkom v Collinovej škole a jeho žiakom bol aj Tomáš Mitis. Collinus mu získal podporu Jana st.

⁵ S vyčerpávajúcou podrobnosťou ich uvádza *Rukovět humanistického básnictví*.

Hodějovského, ktorému venoval svoje skladby. Publikoval vo Farragines (1–4), jeho ostatné rukopisy sa týkajú medicíny a prírodných vied; **Martin Hanno** tiež študoval u Jana Šentygara a Matúša Collina. Zoznámil sa s Bohuslavom Hodějovským a stal sa členom literárneho krúžku Jana st. Hodějovského. Publikoval príležitostné básne (básnický list adresovaný Janovi st. z Hodějova, epithalamium, báseň venovaná Hradeckému senátu a pod.). jeho drobné básne vyšli väčšinou z jeho pozostalosti v rôznych zbierkach príležitostnej poézie a v 3. a 4. dieli Farragines.

Viacerí z tejto družiny však vynikli a získali si slávu a úctu vzdelaneckej obce: **Vitus Amerbachius**, významný nemecký humanista, ktorého uznával a rešpektoval aj Ján Sambucus; významní českí humanisti **Paul Aquilinas**, **Ioannes Balbinus**, **Ioannes Banno**, **Petrus Codicillus**, **Mattheus Collinus**, **David Crinitus**, **Martinus Cuthenus**, **Sim. Ennius** (Šimon Ennius), **Sim. Fagellus Villaticus**, **Prokop Lupacius**, **Martin Mitis**, **Thomas Mitis**, **Thadeas Nemicus** (Hájek), **Bohuslav ab Hoddeiova**, **Vitus Traianus**, **Ioannes Orpheus**, **Ioannes Schentygarus** a v neposlednom rade aj **Martinus Rakocius**.

Osobnosť Martina Rakovského, ktorého teda do istej miery formovalo prostredie básnického krúžku a v neposlednom rade i samotná osobnosť Jana staršieho z Hodějova, predstavuje bezosporu najvýraznejší zjav nášho latinského humanizmu. Patrí k najprebádanejším humanistom u nás, ale možno aj v Európe, a to v biografickom i bibliografickom zmysle. Záujem o jeho osobu neprestal, len sa v niektorých obdobiach oslaboval, až do súčasnosti. Hoci po smrti profesora Miloslava Okála akoby sa trochu posunul do úzadia. Okál je totiž autorom nielen prekladu celého Rakovského diela do slovenčiny⁶ s jeho paralelnou latinskou edíciou, ale aj dosiaľ najúplnejšieho a najrozsiahlšieho dvojzväzkového diela, spracúvajúceho životné osudy a dielo Martina Rakovského.⁷ Literárne dielo Martina Rakovského poznáme (možno) v úplnosti a aj jeho pozostalosť poskytla bádateľom množstvo informácií a údajov, takže okrem presného dátumu narodenia (predpokladá sa, že to bol rok 1535), vieme o jeho životných osudoch, názoroch a spoločenských i básnických vzťahoch veľa. V monografii Miloslav Okál podrobne vymenúva osobnosti českého kultúrneho, literárneho, ale i spoločenského a politického života, s ktorými prišiel Rakovský v Prahe do styku, podrobne vymenúva možné styčné body tvorby Martina Rakovského z tohto obdobia s tvorbou básnikov patriacich do tohto nepochybne podnetného literárneho prostredia, avšak nedospieva k tex-

⁶ *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava, Veda 1974.

⁷ Miloslav Okál: *Život a dielo Martina Rakovského I.-II.* Martin, Matica slovenská 1979, 1983.

tovo typologickému porovnaniu jednotlivých básní príležitostnej poézie i rozsiahlej topografie. Nerobí tak ani v kapitole špeciálne venovanej českému obdobiu básnikovej činnosti. Vo vzťahu k Hodějovskému isto nešlo len o finančnú podporu, ale aj o priazeň a uznanie. Uznanie zo strany Hodějovského pokladal za najväčšiu odmenu, za básnický dar, ako píše Rakovský v oslavnej básni *Ad nobilem Dominum Ioannem Seniore ab Hodeiova* (v. 47 – 48) v básnickej zbierke *Elégie a epigramy*. U Rakovského, ako sa ukazuje, Hodějovského požiadavka učnosti poézie nemala za následok deformovanie básnika, ale pôsobila podnetne. Medzi básnikmi tohto spoločenstva nájdeme množstvo motívických paralel, ktoré sú však dané všeobecne typom humanistickej poézie, líšia sa však prístupom ku konkretizácii „učnosti“, kto z nich ako tematizuje fakty, poznatky, kto skutočne naplnia heslo „delectare et prodesse“ a akým spôsobom. Ako sa v ich diele prejavuje exemplifikácia, metaforickosť, symbolika, antické vplyvy spolu s biblickými.

V českej literatúre 16. storočia a nevynímajúc ani latinské humanistické básne, silno rezonovala aj náboženská tematika, či už ako polemika medzi vierovyznaniami, alebo obhajoba autorov toho svojho. Odrazilo sa to v pomerne veľkom počte v svojej podstate náboženských básní aj v latinskom humanizme. Náš humanizmus je výraznejšie svetský, aj keď náboženské motívy, či autorské vyznanie vernosti kresťanstvu a viere je tiež relevantnou súčasťou latinského básnenia.⁸ Jediným uceleným dielom, v ktorom Rakovský zveršoval súvislú časť biblického textu, je Jeremiášov nárek príznačne zaradený do básnickej zbierky *Elégie a epigramy*, spolu s dvoma krátkymi ďakovnými modlitbami (Raňajšia modlitba a Večerná modlitba). Jeho básnická pozostalosť obsahuje aj tri modlitby zaradené do zbierky *Opis českého mesta Louny* a Miloslav Okál ich klasifikuje ako daň pedagogickému hľadisku. Predstavujú veľmi voľné parafrázy kanonizovaných modlitieb, oveľa voľnejšie, ako sú parafrázy napríklad Očenáša, ktoré nachádzame u iných príslušníkov tohto spoločenstva (Tomáš Mitis, *Modlitba Páně v sapfickej strofe*).⁹

Zo spomínaného okruhu básnikov mal Rakovský nadštandardné vzťahy určite s Matúšom Collinom, ktorý mu aj do spomínanej zbierky *Elégie a epigramy* napísal úvodnú odporúčajúcu báseň *Čitateľovi* a záverečnú báseň s rovnakým názvom do zbierky *Opis českého mesta Louny*. Báseň, ktorú mu Rakovský venoval, napísal po grécky a predstavuje

⁸ Zuzana Kákošová: *Modlitba v kontexte latinských humanistických žánrov 16. storočia*. Disputationes scientificae Universitatis Catholicae in Ružomberok. Roč. 4, č. 2-3 (2004), s. 180-192.

⁹ *Renesanční poesie*. Praha, Academia 1975, s. 95-97.

chválu na starú grécku literatúru. Rovnako mal výnimočný vzťah k Martynovi Kuthenovi (autorovi záverečnej básne v zbierke *Opis českého mesta Louny*) a samozrejme k Janovi st. Hodějovskému. Týmto venoval aj oslavné básne vo svojej pražskej zbierke.

Najvydarenejším dielom Martina Rakovského z obdobia jeho pôsobenia v Čechách je nesporne opisná báseň, topografia *Opis českého mesta Louny* (Descriptio urbis Lunae Boiemicae, 1558). Podarilo sa mu v nej skĺbiť básnickú invenciu so snahou podať čo najúplnejší katalóg faktov o meste Louny a jeho okolí, realizovať dobovo i skupinovo obľúbený žáner a zároveň do neho priniesť aj svoj vlastný, osobitý pohľad na mesto a jeho okolie. Jeho opis je maximálne podrobný, ale aj poeticky pôvabný a schopný evokovať atmosféru Loun a krásnej prírody okolo nich.

Miloslav Okál v svojej monografii o Rakovskom o predpokladaných dôvodoch napísať takúto rozsiahlu báseň píše: „*Všade tam, kde sa dlhšie zdržal, napísal básne svojim priaznivcom a Louny a ich občania si vraj zaslúžia oslavu.*“¹⁰ Nebola to však podľa mňa len akási snaha zapáčiť sa či zavďačiť sa, ale aj ambícia popasovať sa s náročnou úlohou básnický stvárniť „portrét“ mesta svojho pôsobenia tak, aby bol dostatočne názorný, podrobný, živý, poetický a presvedčivý. Možno by sme mali uvažovať aj o vplyve vonkajších inšpirácií, či už nemeckej literatúry alebo samotnej českej.¹¹ Viacerí členovia Hodějovského básnickej družiny napísali krátke prevažne oslavné verše na české, ale i európske mestá alebo české kraje. Okál však predpokladá, že priame vzory mal Rakovský v opise Olomouca (*Breve encomium Olomucii*, 1550) od Šimona Ennia a v opise Norimbergu od Eobana Hessa (*De sacri Romani imperii libera civitate Noribergensi Commentario*, 1532).¹² Spoločné znaky, ktoré tu však Okál popisuje, sú pomerne všeobecného charakteru a súvisia skôr s konvenciou žánru topografie ako s priamym napodobňovaním alebo s vedomou závislosťou. Rozdiely totiž vyplývajú z podstaty samotného objektu opisu, jednoducho Louny a Norimberg sú príliš rozdielne lokality na to, aby sa ich opis skutočne na seba podobal a Ennius píše primárne enkomium, čiže oslavnú báseň, ktorá má trochu iné žánrové parametre ako opis (descriptio).

Keď Rakovského dielo vyšlo, mal jeho autor 27 rokov a samozrejme, že tu nájdeme veľa z dobových konvencií písania oslavy a opisu miest, ale

¹⁰ Miloslav Okál: *Život a dielo Martina Rakovského I.* Martin, Matica slovenská 1979, s. 160.

¹¹ Eva Tkáčiková: *Rakovského opis mesta Loun.* In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku.* Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 64.

¹² Miloslav Okál: c. d., s. 173.

na texte výrazne cítiť, že autor opisuje realitu dôverne známu, že sa pohybuje v známom priestore, ku ktorému má osobný vzťah. K jeho osobným dôvodom patrila aj snaha, ukázať konšelom a richtárovi, „starším a predstaveným a konečne celému ľudu obce Louny, svojim pánom a mecenášom, hodným jedinečnej pozornosti“¹³, že je vzdelaný rektor školy a schopný básnik. Už v úvode sa stretávame s prejavom tejto ambície, keď cituje v starej gréčtine odpoveď veštiarne a zdôrazňuje, že pripojený preklad je z jeho vlastného pera: „čo ja takto prekladám“¹⁴. Súčasťou, alebo daňou takejto demonštrácii sú aj záverečné časti diela, ktoré už priamo s opisom mesta nesúvisia a majú najmä pedagogický zmysel: *Tri modlitby (K Bohu Otcu, K Synovi Božiemu o nadanie, K Duchu svätému)*; *Cvičenie, v ktorom sa rozličnými spôsobmi obmeňuje Teokritova myšlienka „Chudoba plodí remeslá“*; *Na erb urodzeného pána Joachima z Vršovíc, ináč Ilburga atď.*; *Kalendár magistrovi Matejovi Kolínskemu, občanovi Loun v novom roku*; *Oznámenie na 26. februára a predovšetkým Reč k predsedom a seniorom Loun, ... O dôstojnosti a užitočnosti škôl*. Rakovský sa vo svojej básni prejavuje ako typický humanista druhej polovice 16. storočia. Je vzdelaný a svoje vzdelanie dáva patrične najavo demonštráciou erudície nielen v antickej (najmä rímskej) literatúre, mytológii, topografii či v histórii, ale aj hlbokou zbožnosťou, úctou k starším, či vyzdvihovaním vzdelania ako osobnostnej hodnoty aj u samotných obyvateľov Loun.

Martin Rakovský už na začiatku svojej básnickej kariéry topografiou *Opis českého mesta Louny* (Descriptio urbis Lunae boiemicae, 1558) naznačil, že je v jeho silách zvládnuť rozsiahly tematický materiál a dať mu prítlačlivú básnickú podobu. Obdivuhodná je jeho schopnosť vizualizovať svoj opis, dať aj silne enumeratívnym pasážam svojho textu (kapitoly *Opis hradieb a budov a Námestie*) život cez drobné narážky na významné udalosti (požiar mesta) alebo narážky na charakter obyvateľov (vzdelanie, múdrosť). Podobu malebných žánrových obrázkov majú niektoré pasáže z kapitol zaoberajúcich sa obyvateľmi Loun, najmä ich súkromným životom. Skladba má premyslenú kompozíciu, ktorá je isto do veľkej miery podmienená konvenciou žánru, ale Rakovský sa ju snaží dokonale naplniť. Jednotlivé kapitoly navzájom prepája, postupuje od všeobecného k jednotlivému, suchú reč čísel a faktov pretavuje do reči poézie:

*Takmer na samej západnej hranici českej je mesto,
kde sa otvára cesta tým, čo chcú do Míšeň ísť.*

¹³ Martin Rakovský: *Opis českého mesta Louny*. In: *Zobrané spisy*. Bratislava, Veda 1974, s. 93.

¹⁴ *Ibidem*, s. 94.

*Podľa podoby Luny ho Lounami volajú ľudia,
 pretože v piaty deň Luna máva tiež podobný tvar.
 Obidva rožky im smerujú k severnej strane, no oblúk
 krúži sa v opačnú stranu, ta, kde sa nachádza juh.
 Od mora Herkulovho ich celé dve hodiny delia,
 ku ktorým osem minút treba je krem toho dať.
 O celých päťdesiat stupňov a ešte pol stupňa je odtiaľ
 vzdialený treskúcim mrazom hrozivý severný pól.
 Kruhový obvod mesta až šesťsto vytvára krokov;
 celé je zavreté v hradbách, ktoré sa okolo pnú.
 Materskú Prahu má tam, kde v zime vychádza slnko,
 na západ, naopak, leží Žatec, to popredné z miest.
 Z južnej strany zas hľadá na hradby Rakovníka;
 do slávnych Litoměříc treba ti napravo ísť.¹⁵*

Topos mesta sa v slovenskej umeleckej literatúre objavuje pomerne neskoro, až v období klasicizmu. V starších obdobiach nachádzame totiž len náznaky alebo jednotlivé motívy mesta alebo mestského života v duchovnej či didakticko-reflexívnej poézii. Aj keď v prípade Rakovského básne ide o dielo latinské a mesto české, má v ňom obraz mesta v modernej literatúre určite svojho prapredka.¹⁶

Literatúra

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Martin Rakovský a Juraj Koppay*. In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku*. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 37 – 51.

KOPECKÝ, Milan: *Český humanismus*. Praha, Melantrich 1988.

OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského 1–2*. Martin, Matica slovenská 1979, 1983.

RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zobrané spisy*. Bratislava, Veda 1974.

Renesanční poesie. Praha, Academia 1975.

ŠMAHEL, František: *Mezi středověkem a renesancí*. Praha, ARGO 2002.

¹⁵ Ibidem, s. 95- 96.

¹⁶ Tento príspevok vznikol ako súčasť grantu VEGA 1/2246/05 *Teoretické myslenie o literatúre v 18. a 19. storočí* a grantu VEGA 1/3705/06 *Latinská humanistická poézia 16. storočia a jej miesto v dejinách slovenskej literatúry*.

- TKÁČIKOVÁ, Eva: *Rakovského opis mesta Loun*. In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku*. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 61 - 65.
- TRUHLÁŘ, A. – HRDINA, K. – HEJNIC, J. – MARTÍNEK, J.: *Rukovéť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě od konce 15. do začátku 17. století 1 - 5*. Praha, Academia 1966-1982.